

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

О.І. Маценко

Сумський державний університет, м. Суми

У статті проведено огляд наукової літератури стосовно питання еколого-економічної оцінки природних ресурсів. Здійснено аналіз методичних підходів до поняття «економічна оцінка природних ресурсів», розглянуто необхідність, функції та основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливим фактором соціально-економічного розвитку є природні ресурси. Господарська самодостатність країни залежить від запасів природних ресурсів, їх якості, техніко-економічних характеристик. На даному етапі розвитку національної економіки це дуже актуально, тому що необхідно максимально використовувати конкурентні переваги в сучасних умовах господарювання. У зв'язку з цим важливим та актуальним є питання економічної оцінки природних ресурсів. Адже саме економічна оцінка виступає основою ціни на природні ресурси, що дає можливість розглядати їх як одну із форм капіталу і брати участь у товарно-грошових відносинах.

У період планової економіки в нашій країні панувала концепція безкоштовності природних благ, згідно з якою природні блага не могли бути об'єктами купівлі-продажу. Тому їх не оцінювали і вважали, що введення оцінки природних ресурсів у господарську практику буде сповільнювати розроблення корисних копалин, розширення сільськогосподарського виробництва і т. д. Ця концепція існувала приблизно до середини 1950-х років. Однак вичерпність найбільш зручних родовищ, розроблення яких дозволяла отримувати дешеvu сировину, різке подорожчання додаткової посівної площі, яку залучали до сільськогосподарського обороту, – все це свідчило про помилковість уявлень про природні ресурси як «дарові блага» природи [1].

Тобто необхідність визначення економічної оцінки природних ресурсів було визнано не одразу. У науковій літературі виділяють три етапи стратегії природокористування, і саме третій етап (початок 80-х років ХХ століття) пов'язаний з усвідомленням необхідності економічної оцінки на основі певних вартісних критеріїв.

Матеріали дискусії з питань оцінки природних ресурсів показують, що об'єктивна необхідність оцінки обумовлюється дією загальних економічних законів, їх роллю та змістом у процесі виробництва незалежно від будь-якої суспільної формації, а ступінь цієї необхідності – рівнем та характером розвитку матеріального виробництва.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням економічної оцінки природних ресурсів присвячені наукові праці таких авторів, як С. Струмилін, К. Гофман, О. Мінц, Л. Мельник, К. Папенів, М. Хвесик, Е. Гірусов, Ф. Лон та ін.

Аналіз цих досліджень свідчить про те, що в науковій літературі досі не існує однозначного трактування терміна «екологічна оцінка природних ресурсів».

Метою статті є огляд наукової літератури з питання еколого-економічної оцінки природних ресурсів та аналіз підходів до їх оцінки.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ СТАТТІ

Проблема оцінки природних ресурсів досить актуальна. Адже якщо природні ресурси залучені у господарський обіг, то вони, як будь-який товар, повинні бути оцінені.

О. О. Мінц під економічною оцінкою природних ресурсів розумів урахування впливу закономірних територіальних відмінностей у природних властивостях ресурсів і їх джерел на продуктивність суспільної праці [2].

К. Г. Гофман під системою економічних оцінок природних ресурсів розумів систему централізовано встановлених народногосподарських нормативів ефективності експлуатації природних багатств [3].

Хвесик М. А. дає таке визначення економічної оцінки – це кількісна і якісна характеристика природних ресурсів та умов як чинників соціально-економічного піднесення регіону, що відображають суспільну цінність природних благ [4].

Австралійський вчений Ф. Лон вважає, що економічна оцінка природних ресурсів – це лише одна складова повної оцінки. Економічна оцінка відрізняється від інших видів оцінки тим, що вона є виключно антропоцентричним поняттям. Іншими словами, економічна оцінка значною мірою визначається переконаннями, смаками та вподобаннями людини. Вона не визначається ані законами природи, ані навіть розпорядженнями уряду. Також економічна оцінка визначається готовністю обмінювати одну річ на іншу. Інакше кажучи, економічна оцінка є також відображенням «втраченої вигоди» [5].

Під економічною оцінкою природних ресурсів у широкому значенні слова в економічній літературі розуміють їх якісну і кількісну характеристику як факторів та умов виробництва на основі єдиного критерію із застосуванням економічних показників або їх системи для оптимального використання у різних напрямках в інтересах суспільства і виявлення частки природних ресурсів у формуванні вартості готового продукту.

Отже, це поняття використовується в широкому діапазоні, починаючи від загальних положень про можливість використання тих чи інших багатств природи і закінчуючи визначенням «ціни» природних ресурсів, що виражає їх вартість. І все ж усі автори мають спільну позицію в тому, що розглядають як основний зміст економічних оцінок обумовлену закономірностями розвитку природи територіальну різницю у впливі природних властивостей ресурсів на продуктивність суспільної праці.

Економічна оцінка природних ресурсів є результатом економічних розрахунків, на основі яких визначається прогноз цінності окремих компонентів природи. Вона має безперечний вплив на формування структури економіки, вибір заходів, пов'язаних з природоохоронною діяльністю, формування соціально-економічних, науково-технічних програм розвитку підприємства, регіонів, країни. Економічна оцінка також забезпечує стратегію розвитку окремого підприємства (від формування затрат до розподілу прибутку). За її допомогою формуються відносини на ринку природних ресурсів та ін. І оскільки природні ресурси є основою суспільного виробництва, то економічна оцінка відіграє роль у формуванні всіх економічних зв'язків суспільного виробництва, виконує планово-облікову і стимулювальну функції і в цьому контексті, безумовно, є економічною категорією [6].

Економічна оцінка виконує низку функцій, основними з яких є:

1) облік природних ресурсів та умов. Володіючи вичерпною та комплексною інформацією про природні ресурси, можливо здійснювати ефективне управління природокористуванням в сучасних умовах господарювання. Але на сьогодні інформаційна база економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу в Україні ще не створена. Цей факт

суттєво ускладнює розроблення схем розвитку продуктивних сил країни, а також ускладнює формування економічної політики;

2) вибір варіантів використання ресурсів та умов. Він здійснюється в межах окремого регіону для ранжування або визначення переваги в експлуатації за споживачами за допомогою порівняння економічних показників діяльності об'єктів або використання ресурсів.

Виділяють чотири компоненти оцінок: суб'єкт, об'єкт, характер та основа оцінки. Суб'єкт – це той компонент, через який «проводиться» ідея відносності в оцінюванні, тобто ідея необхідності співвідношення кожної оцінки з вимогами суб'єкта. Питання про цінність природних ресурсів постає тоді, коли людина вступає у взаємодію з ними в процесі господарської діяльності. Характер оцінки буде змінюватися залежно від мети, для якої вона здійснюється [6].

Об'єктами оцінки вартості природних ресурсів можуть бути:

- запаси природних ресурсів;
- природні об'єкти, що перебувають у власності, а також різні права, пов'язані з їхнім використанням (оренда, концесія, право забудови й т.д.);
- екосистемні послуги й екологічні блага (функції, що виконуються природними об'єктами);
- екологічний збиток [7].

Важливу роль під час оцінки природних ресурсів відіграє їх класифікація. Існують різні підходи до класифікації природних ресурсів. В економічній теорії природні ресурси поділяються на реальні та потенційні, вичерпні та невичерпні. Вичерпні природні ресурси, у свою чергу, поділяються на відновні та невідновні.

М.Ф. Реймерс запропонував принципово новий підхід до класифікації природних ресурсів. Його концепція становить собою комбінацію функціональної та екологічної класифікацій і базується на понятті інтегрального ресурсу, що розглядається як системне утворення, яке експлуатується різними господарськими галузями і підтримує життя на землі. Необхідно звернути увагу на той факт, що до складу ресурсів М.Ф. Реймерсом уміщені різні види порушення (забруднення) середовища. Вони перетворюються на невід'ємні компоненти реальних екосистем. Найчастіше екодеструктивні процеси спричиняють додаткові економічні втрати. Однак вони можуть бути використані й використовуються як корисний ресурс [8].

За ознаками відносності, відтворюваності, заміності та вичерпності М.Ф. Реймерс виділяє такі пари природних ресурсів:

1) відновні і невідновні – ресурси, які здатні й не здатні до самовідновлення (через розмноження чи інші природні цикли відновлення) за терміни, які можна зіставити з періодами їх споживання.

2) вичерпні і невичерпні – ресурси, що вичерпуються (виснажуються) в процесі їх економічного використання (грунт, ліс, дикі тварини, кормові угіддя, копалини, ін.), і ті ресурси (чи властивості природи), зміни яких прямо не пов'язані з інтенсивністю їх використання (сонячна енергія, атмосфера, енергія припливів та відпливів, ін.);

3) замінні і незамінні – ті, що можуть бути замінені (наприклад, метали – пластмасами), ті, що не можуть бути замінені іншими ресурсами (атмосферний кисень для дихання, прісна вода для пиття);

4) відтворювальні та невідтворювальні – ті, що принципово можна відтворити (прискорити відтворення) за рахунок застосування праці людей, і ті, що до такого відтворення не придатні (наприклад, біологічний вид – не відтворюваний ресурс, екосистема – обмежено відтворюваний ресурс, і т. ін.) [8].

До невідновних ресурсів можна також віднести історико-культурні цінності. Їх оцінка дуже ускладнена. Готовність існуючих та майбутніх

покоління платити за те, щоб зберегти ці ресурси як частину культурної спадщини країни та матеріалізованої національної пам'яті, є основою цінності пам'ятників історії та культури [9].

Т.А. Акімова, В.В. Хаскін виділяють три класифікації природних ресурсів: природну, господарську та екологічну.

Природна класифікація базується на поділі ресурсів за компонентами природного середовища: земельні, мінеральні, водні, кліматичні, атмосферні, рослинні, тваринного світу і т. п.

У господарській класифікації вагомим значення має галузева належність: ресурси паливно-енергетичного комплексу, металургії, хімічної промисловості, сільського господарства, лісопереробної промисловості і т. д. При цьому в багатьох випадках чітко розділяють:

- експлуатаційні та підтримуючі ресурси;
- ресурси, що використовуються, та потенційні;
- енергетичні та неенергетичні ресурси.

Екологічна класифікація базується на ознаках вичерпності та відновлюваності природних ресурсів [10].

Підходи до оцінки природних факторів. У ринковій системі будь-яка річ може оцінюватися з двох точок зору:

- виробника, який керується витратами на виробництво даного предмета; цей підхід називається витратним (затратним);
- споживача, який переймається вигодами, що може принести йому предмет, і вирішує, яку ціну можна заплатити за використання його властивостей; цей підхід називається результатним, або рентним.

Ці два підходи можуть бути застосовані і для оцінки природних факторів [8].

Вважаю за необхідне більш детально розглянути складові, які поєднують у собі витратний та результатний підходи (рис. 1).

Економічним базисом витратного підходу є витрати, суспільно необхідні для відтворення кількісних або якісних властивостей природних факторів, а також їх підготовка до залучення в господарську діяльність [8].

На витратний вид оцінки впливає ряд факторів:

- 1) умови видобутку (глибина залягання, якісний стан родовища або ресурсу, супутні речовини);
- 2) рівень розвитку технологій, що використовуються;
- 3) відстань до споживача ресурсу;
- 4) природні умови в зоні видобутку ресурсу (наприклад, родовище знаходиться в рекреаційній зоні);
- 5) можливість заміни альтернативними ресурсами;
- 6) дефіцитність ресурсів;
- 7) співвідношення попиту та пропозиції.

Основа результатних оцінок складає економічний ефект, який може одержати споживач внаслідок використання природних благ. Результатний підхід передбачає врахування споживчих властивостей природних ресурсів, тобто їх здатності задовольняти певні потреби. З цього погляду інтерес викликає цінність природного блага (тобто здатність його умовної одиниці задовольняти ту чи іншу потребу) або економічна оцінка його замінності (тобто якою ціною можуть бути компенсовані дані функції або їх втрата за рахунок використання інших ресурсів чи капіталу) [8].

Як зазначає Л.Г. Мельник, застосовувати результатні оцінки доцільно тільки тоді, коли маємо справу з дефіцитністю даного природного ресурсу, його кількісною обмеженістю, і поміж кількох альтернативних напрямів використання природного ресурсу (економічних функцій) потрібно вибрати ті, які дадуть максимальний ефект.

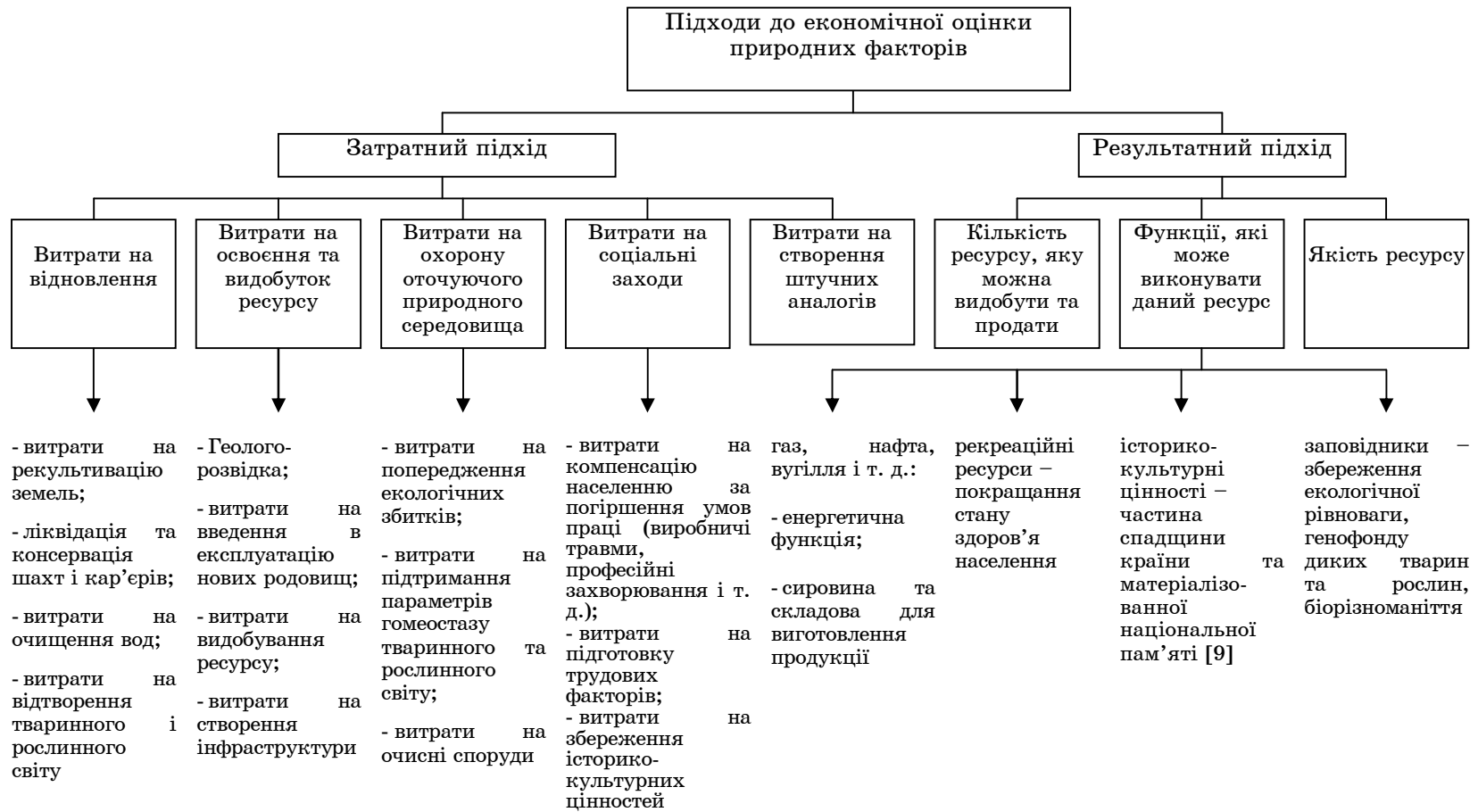

Рисунок 1 – Підходи до економічної оцінки природних факторів

ВИСНОВКИ

Природні ресурси відіграють важливу роль у розвитку людства. З розвитком ринкових відносин проблема еколого-економічної оцінки природних ресурсів стає все більш актуальною. Проаналізувавши наукову літературу, можна зробити висновок, що досі не існує однозначного розуміння цього поняття. Науковцями запропоновані принципи та підходи до еколого-економічної оцінки природних ресурсів, також окреслені її функції та сформульовані основні вимоги. Проведення економічної оцінки природних ресурсів має базуватися на даних обліку та моніторингу природних ресурсів, а також даних кадастрів природних ресурсів. Вони є важливими складовими сучасного екологічного менеджменту, адже дозволяють мати наочну картину про запаси природних ресурсів, ступінь їх освоєності та інтенсивність використання [4]. Але все ж таки в Україні досі не створена достовірна інформаційна база економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу. Це ускладнює формування і реалізацію ефективної економічної та екологічної політики у державі. Також це має важливе значення на шляху до сталого розвитку. Україна має значний потенціал: сприятливі кліматичні, зокрема агрокліматичні, умови, вигідне географічне положення, достатні природні ресурси. Проблема правильної оцінки продовжує залишатися дискусійною і належить до пріоритетних завдань екологічної політики. Правильна та достовірна оцінка дозволить максимально використовувати у господарській діяльності конкурентні переваги, формувати обсяги і напрями природоохоронної діяльності, що буде сприяти сталому розвитку України.

SUMMARY

THE METHOD OF ANALYSIS OF ECONOMICAL ESTIMATION OF NATURAL RESOURCES

Matsenko O.I.

Sumy State University

In article the review of the scientific literature concerning a question of an ekologo-economic estimation of natural resources is spent. The analysis of methodical approaches to concept «an economic estimation of natural resources» is carried out, necessity, functions and the basic approaches to an economic estimation of natural resources is considered.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лукьянчиков Н.Н., Потравный И.М. Экономика и организация природопользования / Н. Н. Лукьянчиков, И. М. Потравный. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 591 с.
2. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов. – М.: Мысль, 1972. – 302 с.
3. Гофман К.Г. Экономическая оценка природных ресурсов//Социалистическое природопользование. – М.: Экономика, 1980.
4. Хвесик М.А., Голян В.А. Институциональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: Монографія. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.
5. Ф. Лон Анализ «выгоды – затраты» как основа эколого-экономической оценки проектов // Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.
6. Екологія / С.І. Дрогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. – К.:КНЕУ, 2005. – 371 с.
7. Оценка стоимости недвижимости / С.В. Грибовский, Е.Н. Иванова, Д.С. Львов, О.Е. Медведева. – М.: ИНТЕРРЕКЛАМА, 2003. – 704 с.
8. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Г. Мельника та канд. екон. наук, проф. М.К. Шапочки. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 759 с.
9. Экология и экономика природопользования/ Под ред. Э.В. Гирусова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 591 с.
10. Акимова Т.А., Хаскин В.В. Экология. Человек – Экономика – Биота – Середина – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАТА, 2007. – 495 с.

Маценко О.І., аспірант

Надійшла до редакції 15 грудня 2008 р.